

Nykstantys viešųjų intelektualų vaidmenys? Nacionaliniai kontekstai ir tarptautiniai intelektualiniai mainai

Skaidra Trilupaitytė

Lietuvos akademiniam lauke ne sykį cituoti pasaulyje pripažinti intelektualai (Noamas Chomsky, Slavojus Žižekas, Jūrgenas Habermasas ir kt.) paprastai nėra minimi kaip žiniasklaidoje besireiškiantys viešieji autoritetai. Humanitarinių tyrimų lauke retai kreipiamas dėmesys ir į tai, jog jų pasisakymai populiariojoje erdvėje atstovauja vienai ar kitai politinei pozicijai (ir sugestijuoja vienokį ar kitokį moralinį pasirinkimą). 2008 m. žinomas Lietuvos viešasis intelektualas Leonidas Donskis būtent populiariojoje žiniasklaidoje apgailėstavo, jog intelektualų vaidmuo itin sumenko, o silpnų akademinų institucijų atstovai yra pasmerkti „nebebūti intelektualais ir tapti galios lauko žaidėjais arba vis labiau gravituoti į populiariąją kultūrą ir įžymybės veikimo logiką“. Konkrečiai šiame straipsnyje siekiama parodyti, jog kinta ne tik (netgi ne tiek) socialinių ir visuomenės kritikų vaidmenys, bet ir jų pozicijos intelektualinės raiškos lauke. Juk ir Lietuvos viešųjų intelektualų – istorikų, filosofų ir kt. – politinės preferencijos po Šaltojo karo bei po šalies integracijos į svarbias tarptautines struktūras (ES ir NATO) formavosi ne „beorėje“ universalų idėjų erdvėje, bet priklausė nuo kintančių išorinių (geopolitinių) ir vidinių (nacionalinių) aplinkybių. Skirtingų vertybinių ir verbalinių teritorijų atsiradimą tikslinga sieti ir su išaugusia socialinių tinklų reikšme. Straipsnio pirmoje dalyje aptariamas argumentacijos ypatumus atskleidžiančio viešojo kalbėjimo reiškinys. Vėliau keliamas metodologiškai svarbus viešųjų intelektualų apibrėžimo klausimas. Galiausiai parodoma, jog autoritetingi pasisakymai priklauso tiek nuo skirtingų vietinių interesų, tiek ir nuo universalesnes (vakarietiškas) politinės „dešinės“ bei „kairės“ kategorijas atliepančių tarptautinių intelektualų mainų. Lietuvos intelektualiniame lauke minėtos skirtys pradėtos aiškiau artikuliuoti tik XXI a. pirmojo dešimtmečio viduryje.

Pagrindiniai žodžiai: viešieji intelektualai, žiniasklaidos erdvė, kairiosios ir dešinėsios idėjos, tarptautiniai intelektualiniai mainai, viešieji autoritetai

Viešuose savo pasisakymuose žinomi intelektualai dažnai linksniuoja aktualiąsias politines problemas ir mini karo pabėgėlius, imigraciją, nevaldomą finansinio kapitalo plėtrą, Europos (dez)integraciją ir t. t. Vargu ar tokių pasisakymų fone galėtume teigti, jog nepriklausomų autoritetų teiginiai yra apvalyti nuo ideologinių preferencijų, išankstinių stereotipų, propagandos ir subjektyvumo. Žinia, kadaise plačiai išplito samprotavimai apie ideologinių prietarų baigtį; didžiųjų istorinių naratyvų pabaigos klausimai tapo itin aktualūs po Šaltojo karo (kai paskutiniu metu XX a. dešimtmečiu suklestėjo pergalinga „istorijos pabaigos“ ir „pasaulio be sienų“ retorika). Tokie

klausimai netrukus linksniuoti ir Lietuvoje¹. 2004 m. bene autoritetingiausias Lietuvos viešasis intelektualas, liberalas Leonidas Donskis nedviprasmiškai pareiškė, jog „ekskluzyviųjų ideologijų laikai tikrai praėjo. Niekas, išskyrus kokius ideologinius dinosaurus, nebetiki didžiosiomis alternatyvomis liberalinei demokratijai, laisvosios rinkos ekonomikai, privačiai nuosavybei ir Vakarų vaidmeniui moderniajame pasaulyje“ (Donskis 2004, p. 95). Savo ruožtu, regiono politinę ir intelektualinę mintį tuo pat metu puikiai iliustravo retorinis slovėnų filosofo Slavojaus Žižeko klausimas (į kurį jau vėliau buvo neretoriškai atsakyta to paties regiono intelektualų pasisakymuose): „Perėjimas į demokratiją ir kapitalizmą buvo patiriamas kaip išsilaisvinimas iš ideologijos prievartos – tačiau ar pati ši „išsilaisvinimo“ patirtis, kurios metu politinės partijos ir rinkos ekonomika buvo suvokiamos kaip „neideologinės“, kaip „natūrali dalykų padėtis“, nėra ideologija *par excellence*?“ (Žižek 1994 (2005), p. 95).

Ir iš tiesų, ne vienas tyrinėtojas Vakaruose ilgainiui teigė, jog vargu ar po Šaltojo karo pabaigos pasaulyje rastume iškalbingesnę ideologinės galios pavyzdį, nei rinkos vertybių hegemonija kultūroje ir visuomenėje (Bauman 1998 (2002); Larner 2000; Frank 2000; Gray 2002 (2006); Stiglitz 2002; Harvey 2005). Šalia įvairių kairiosios ar dešinėsios krypties mąstytojų net ir Francis Fukuyama, garsusis „istorijos pabaigos“ koncepcijos autorius, vienas iš buvusių posocialistinių šalių liberalų idėjų vedlių, vėliau remdamasis būtent ideologijos sąvoka, pašiepė tariamą finansinių ir ekonominių prognozių racionalumą bei laisvosios rinkos mistifikacijos ir mitologijos mechanizmus. Pasak jo, „tapome galingos ideologijos, kurios pagrindinis punktas buvo tikėjimas rinka, jos neklystamumu, būtinybe paklusti jos dėsniams, aukomis. Ekonomistai įtikėjo esą pajėgūs sukurti vienintelį tikrą socialinį mokslą ir atrasti nepriklausomus nuo laiko, universalius, objektyvius dėsnius, kurie išvaduos žmoniją iš neracionalių išankstinių nuostatų ir iliuzijų“². Jau tūkstantmečių sandūroje išryškėjo ne vieno žymaus Vakarų intelektualo nepasitenkinimas dėl globalios *laissez-faire* doktrinos. Tačiau skaudi totalitarinė vadinamosios „Naujosios Europos“ patirtis lėmė tai, jog po Šaltojo karo ši patirtis įgalino viešojoje erdvėje plitusias dešinėsios politinės krypties nuostatas, ne itin lengvai suderinamas, pvz., su kairiųjų pažiūrų Vakarų Europos intelektualų nuomone apie aktualiuosius pasaulio įvykius. Kaip kontrastingą pavyzdį galima paminėti, jog, pvz., Prancūzijos intelektualų įtaką politikos darbotvarkėms ir jų ne sykį reiškiamą aršią neoliberalizmo bei JAV kritiką paveikė specifinė šios šalies kairiųjų intelektualų situacija (Ahearne 2010). Tokia patirtis ryškiai skyrėsi nuo lietuviškosios, mat į ES ir NATO struktūras tik 2004 m. įsijungusioje

¹ Lietuvos intelektualinėje mintyje tokią „ideologijų pabaigos“ įžvalgą netiesiogiai, bet gana vaizdžiai išreiškė į lietuvių kalbą išverstas ir tūkstantmečių sandūroje žurnale „Kultūros barai“ publikuotas Aleksandro Štromo tekstas. Apie (praeities) ideologijas rašęs autorius čia siek tiek baiminosi nebent dėl galimo ekscentriškosios „aplinkosaugos ideologijos“ išsišokimo naujosios pasaulio tvarkos sąlygomis (Štromas 2000).

² Žakowskis, Jacekas. 2010 (2011). „Vienos istorijos pabaiga“ (pokalbis su amerikiečių ekonomistu ir politologu Franciu Fukuyama), *Šiaurės Atėnai*, 2011 02 04.

ir periodiškai Rusijos grėsmę jaučiančioje šalyje intelektualų puoselėjamas vertybes, politinę vaizduotę bei nacionalinio identiteto formavimąsi ženklino kitos geopolitinės aplinkybės (Trilupaitytė 2007; Kavaliauskas 2010).

Viena vertus, kaip teigė P. Bourdieu, tiek neva universalios politinės vertybės (kurios garsiai ne visada išsakomos), tiek ir globalaus neoliberalizmo politikos refleksijos skirtinguose nacionaliniuose kontekstuose gali ryškiai nesutapti dėl to, jog jos priklauso nuo skirtingais metais viešojoje erdvėje dominuojančių intelektualinių madų, žanrų, žiniasklaidos tarptautinių šaltinių ir leidybos priemonių politinės orientacijos (Bourdieu 1999). Kita vertus, plečiantis internetinei žiniasklaidai, formuojantis socialiniams tinklams, intensyvėjant ir įvairėjant užsienio knygų vertimo tendencijoms, neišvengiamai formavosi skirtingos intelektualinės dominantės; taigi net ir mažos šalies nacionalinis intelektualinis klimatas negalėjo išlikti vieningas. Lietuvoje vyraujančios geopolitinės orientacijos ir žymių intelektualų nuostatos apie politiką prieš dešimt metų ir šiandien taip pat gerokai skiriasi. Šio straipsnio tikslas – parodyti, jog viešųjų intelektualų – istorikų, filosofų ir kt. – intelektualinės preferencijos (o taip pat ir pozicijos intelektualinės raiškos lauke) priklauso nuo kintančių nacionalinių aplinkybių. Skirtingų vertybinių ir verbalinių teritorijų atsiradimą tikslinga sieti su pokyčiais viešojoje erdvėje, todėl straipsnio pradžioje metodologiškai aptariamas argumentacijos ypatumus atskleidžiančio viešojo kalbėjimo reiškinys. Vėliau keliamas svarbus viešųjų intelektualų definicijos klausimas (lietuviškame kontekste sutarimo dėl šios sąvokos iki šiol nėra). Galiausiai parodoma, jog intelektualų preferencijos priklausė tiek nuo skirtingų intelektualinius kontekstus formuojančių nacionalinių interesų, tiek ir nuo universalesnes politinės „dešinės“ bei „kairės“ kategorijas atliepiančių tarptautinių intelektualų mainų. Lietuvos intelektualiniame lauke šios skirtys pradėtos labiau artikuliuoti tik pirmojo XXI a. dešimtmečio viduryje.

Metodologiniai viešojo kalbėjimo analizės klausimai

Argumentacijos ypatumus iliustruojantis viešasis kalbėjimas gali būti traktuojamas kaip vienas svarbiausių politinio veiksmo ir reprezentacijos dėmenų (Dunn 2004 (2006), p. 34–39). Taigi neatsitiktinai dominuojančių viešosios erdvės diskursų konstravimo aplinkybės Lietuvos akademinėje mintyje analizuotos įvairiais rakursais. Šie diskursai nagrinėti propagandos ir viešųjų ryšių aspektu (Mažeikis 2011). Dėmesio taip pat sulaukė idėjų istorija (Dementavičius 2010), kasdienio gyvenimo politiškumą formuojanti politinė vaizduotė (Merkinaitė 2011) bei skirtingas nacionalines idėjas eksplikuojančio politinio ir akademinio elito vizijos (Švedas 2013). Tuo tarpu šio straipsnio atveju tokių diskursų konstravimas nusakomas akcentuojant skirtingus politikų, viešųjų intelektualų, ekspertų ir kitų viešosios erdvės dalyvių vaidmenis bei jų naudojamą žodyną ir žvelgiant į tai, kaip tam tikri autoritetai ar pasakojimai

apie politiką yra reprezentuojami viešojoje kalboje (Fairclough 1989; Fairclough et al. 2004; Jacobs 2006).

Publicistika kaip objektas nusipelno papildomo dėmesio. Prisiminus būrį žinomų Lietuvos viešųjų intelektualų – humanitarų, ekonomistų, nepriklausomų finansų analitikų ir t. t., periodiškai samprotaujančių pačiomis įvairiausiomis viešosios politikos temomis, šiandien taip pat tenka kur kas rimčiau pažvelgti į akademinį ir neakademinį autoritetų reikšmę internetinės žiniasklaidos erdvėje. Pasak Zenono Norkaus, tik „palyginimo pagrindu įmanoma atsakyti į klausimus, kuo mūsų šalies raida yra sėkminga ar nesėkminga, o vienų ar kitų socialinio gyvenimo sričių būklė – normali ar apokaliptiškai katastrofiška. Šie klausimai nuolat keliami viešosiose diskusijose, bet dažnai jų svarstymas yra žurnalistinio impresionizmo lygio“ (Norkus 2008, p. 15). Tačiau tokio pobūdžio apriorinė redukcija gali būti vertinama skeptiškai, – visų pirma todėl, kad viešų debatų ir ekspertinio „žinojimo“ santykis nėra vienprasmis, tarkim, pernelyg išaugęs eksperto autoritetas ilgainiui gali grėsti svarbios kritinės viešosios erdvės funkcijos devalvacija. Be to, ir pati „žurnalistinio impresionizmo“ sąvoka yra sudėtingesnė nei gali pasirodyti. Juk autoritetingiausi žurnalistai paprastai atlieka ir viešųjų intelektualų funkcijas³.

Kalbant apie debatus dėl idėjų viešojoje erdvėje, reikšmingas tampa ne tik profesinės kompetencijos ar akademinio prestižo klausimas, bet ir instrumentinis populiarių užsienio autorių panaudojimas vietiniame intelektualiniame lauke. Straipsnyje apie tarptautinę idėjų sklaidą Bourdieu teigia, kad idėjų raida, nė kiek ne mažiau nei kitos socialinio gyvenimo erdvės, yra „nacionalizmo ir imperializmo namai“, o intelektualai, kaip ir visi kiti, yra nuolat veikiami stereotipų, išankstinių ideologinių nuostatų ar greitosiomis sukurptų supaprastintų įvaizdžių. Žinomų užsienio autorių mintys paprastai yra determinuotos ne tik savo kilmės, bet ir recepcijos aplinkybių. Norint išlaikyti universalumo iliuziją, viešumoje retai pri(si)pažįstama, jog svarbios intelektualinės idėjos nėra tiesiog „nukrentančios iš dangaus“. Šiuos procesus lemia daugelis išorinių veiksnių. Tai gali būti tiek autorių, tiek konkrečių jų darbų, leidyklų, vertėjų pasirinkimas. Tam paprastai įtaką daro konkretūs vietiniai „vartininkai“, kurie sprendžia ne tik kokio užsienio autoriaus ir kuris veikalas turėtų būti leidžiamas, bet ir kas parašys naujam leidiniui įžanginį žodį, kokią leidybinę „etiketę“ parinkti vienos ar kitos knygos pristatymui (pavyzdžiui, daug veikalų galima priskirti tiek „Pasaulinės literatūros bibliotekos“, tiek „Filosofijos klasikos“ serijai) ir t. t. (Bourdieu 1999).

Ne tik vienoks ar kitoks tikrovės interpretavimas, bet ir jos konstravimas neišvengiamai priklauso nuo ją apibūdinančių autoritetingų viešojo gyvenimo dalyvių. Galų gale ne tiek „paprasti“ žurnalistai, kiek skirtingų kartų ir pažiūrų Lietuvos filosofai, ekonomistai, finansininkai, rinkos ekspertai, viešojo administravimo teoretikai ir daugybė kitų profesijų žmonių viešojoje erdvėje savaip identifikuoja visuomenės

³ Žiniasklaidos analizės problemišumą bei kompleksišumą taip pat iliustruoja žiniasklaidos technologijų ypatumus aptariantys lietuviškieji komunikacijos tyrimai (Pečiulis 2012).

problemas rimtesnių komparatyvistinių tyrimų stokos sąlygomis. Ne vienas jų turi ir savo srities daktaro laipsnį, be to, kai kurie jų „periodiškai“ dalyvauja politikoje (t. y. kovoja dėl *tam tikrų* interesų) arba yra visuomenėje plačiau žinomi ne kaip mokslininkai, bet kaip populiarūs debatų dalyviai (kolumnistai ar laidų vedėjai), visuomenininkai ir pan. Įvairiais požiūriais besivadovaujantys, tarp politiko bei akademiko pozicijų laisvai „nardantys“ visuomenės gyvenimo apžvalgininkai nesustodami ginčijasi apie tai, ar gyvename stiprioje, ar silpnoje (kitais atvejais – atviroje, ar uždaroje, liberalioje, ar neliberalioje, demokratinėje, ar nedemokratinėje) valstybėje. Tai reiškia, jog politikos ir žiniasklaidos erdvėje vyksta nuolatinė simbolinė kova dėl skirtingomis sąvokomis įteisinamos *doxa* erdvės (Bourdieu nusakyta prasme). Ir politinė vaizduotė, ir politinės vertybės, kaip pasakytų Bourdieu, kuriamos ir perkuriamos, šiame procese aktyviai dalyvaujant tam tikras (dažniausiai vienas, o ne kitas) kapitalo formas įvaldžiusių *socialinių agentų*.

Savo ruožtu, faktas, jog kultūros publicistų, autoritetingų filosofų, istorikų ar kultūrologų straipsniai bei svarbūs pasisakymai „pirminiu pavidalu“ šiandien dažnai pasirodo ne akademinuose leidiniuose, bet būtent internetiniuose šaltiniuose, taip pat kelia metodologinių problemų (publikacijos šaltinių „daugialypiškumas“ ir simultaniškumas neretai iliustruoja naujas viešojo kalbėjimo interneto amžiuje analizės „bėdas“). Pavyzdžiui, tyrinėjant kultūrinio arba politinio elito raišką, galima naudotis tradiciniu metodu ir kaip patikimą medžiagą rinktis ilgametės profesines tradicijas puoselėjančius arba tam tikrą reputaciją įgijusius žiniasklaidos kanalus. Tačiau vis sunkiau atsakyti į klausimą, kaip analizuoti tuos viešųjų autoritetų pasisakymus, kurie tuo pat metu pasirodo iš karto keliuose, neretai skirtingą reputaciją turinčiuose, interneto portaluose? Egzistuoja ir techninio pobūdžio keblumų. Pvz., pirminio šaltinio lietuvių kalba datos nustatymą kartais apsunkina ta aplinkybė, kad visuomenėje žinomi žmonės, savo mintis išdėstę žiniasklaidos (ypač internetinės) leidiniuose (ar tiesiog perkėlę jas į žinių portalus iš asmeninių tinklaraščių), vėliau tų pačių tekstų rinkinius publikuoja popierinių knygų pavidalu, o pirminis tekstas internete būna negrįžtamai pradingęs (vėliau išleistoje knygoje ši aplinkybė neretai nutylima). Ambivalentiškas šaltinio autorystės klausimas išryškėja ir tada, kai ta pačia antrašte pavadintas pranešimas be jokios pirminio šaltinio nuorodos tuo pačiu metu pasirodo skirtingose internetinės žiniasklaidos priemonėse. Dėl minėtų priežasčių ne visų žiniasklaidos leidinių atvejais „akivaizdus“ ir juose esančių publikacijų priskyrimas ekspertinio komentaro ar „tik“ meninės eseistikos arba mokslo populiarinimo kategorijai ir t. t. Ką ir kalbėti apie šiandien populiarų visuomenės nuomonės formavimo mechanizmą pasitelkiant socialinius tinklus!

Kitaip tariant, toli gražu ne kiekvienu atveju publicistinė raiška gali būti lengva ranka prilyginama paniekinamą reikšmę turinčiam „žurnalistiniam impresionizmui“, savo ruožtu, dėl anksčiau aptartų aplinkybių viešojo autoriteto klausimas (iš principo apimantis tiek akademinio, tiek verslo, tiek politikos lauko žaidėjus) čia neredukuo-

jamas į viešojo intelektualo arba elito klausimą. Net ir pakankamai abstrakti viešojo autoriteto, arba nuomonių lyderio, sąvoka socialine prasme nėra neutrali. Pvz., vieši įtakingiausių verslo atstovų pasisakymai vis dažniau vertinami kaip „šalies nuomonės“ balsas⁴. Naivu būtų tikėtis, kad šio pobūdžio pasisakymuose apsiribojama vien „siaurai“ ekonominiais klausimais arba „grynai techniniu“ požiūriu į politiką. Skirtinai, nei elektoratui „įsiteikti siekiantys“ politikai, „rinkėjams nepataikauti“ siūlantys ir „fiskalinės drausmės“ nuolat besišaukiantys bankų ekspertai, tarkim, pritaria tiek „švelniam“ demokratinių procedūrų suspendavimui, tiek apskritai dideliais finansiniais ištekliais nedisponuojančių ar juolab pridėtinės vertės ne(be)kuriančių žmonių (pensinio amžiaus) eliminavimui iš sprendimų priėmimo lauko. Savo ruožtu, galios institucijoms nepriklausančių žinomų akademikų (net ir ekonomistų) balsai, deja, nėra plačiai vertinami kaip „šalies nuomonės“ balsas. Nepriklausomų intelektualų pasisakymai bei jų tyrimai visuomenės nuomones analizuojančių Lietuvos agentūrų dėmesio kol kas nesulaukia.

Kas kalba? Viešieji intelektualai, ekspertai ir kiti viešosios erdvės dalyviai

Paskutiniuju XX a. dešimtmečiu Bourdieu ir Wacquant'as aptarė dviejų pagrindinių neoliberalizmo naujakalbės agentų charakteristikas. Tai – „ekspertas“ ir „princo konsultantas viešiesiems ryšiams“. „Ekspertai“ buriasi vyriausybės departamentuose, kompanijų vadovybių rūmuose ir smegenų centruose. Jie rengia techninius dokumentus, kurie dažnai būna gausiai prisodrinti įvairios statistikos tam, kad pateisintų ideologines platformas palaikančius politinius sprendimus. O „princo konsultantas viešiesiems ryšiams“, pasak Bourdieu ir Wacquant'o, gali būti iš akademinio lauko atėjęs ir dominuojančios galios patarėjo poziciją užėmęs žmogus, kurio misija yra suteikti savotišką akademizmo „šarmą“ naujiems valstybės ir verslo elito politiniams projektams (Bourdieu, Wacquant 2001, p. 5). Ryškus tokios intelektualinės veiklos tipo pavyzdys yra britų sociologas Anthony Giddensas – „trečiojo kelio“ propaguotojas XX a. dešimtojo dešimtmečio antros pusės Tony Blairo Naujųjų leiboristų vyriausybės veikloje⁵. Pasak Bourdieu, dominuojančias politines darbotvarkes gali propaguoti bendrovių akcininkai, finansų analitikai, įvairių industrijų atstovai, konservatyvūs arba socialdemokratiją aukštinantys politikai⁶, įtikėję *laissez-faire* principo ekonomi-

⁴ „Šalies nuomonės“ balso parametrus pagal verslo segmentų atstovų pasisakymus 2013 m. pirmąjį pusmetį analizavusi rinkos tyrimų bendrovė konstatavo, jog 15 iš 20-ties svariausiai žiniasklaidoje pasisakiusių asmenų atstovauja bankams. Žr.: Balčiūnienė, Rūta. 2013. „Nuomonių lyderių TOP 5 – vien bankininkai“, *Verslo žinios*, 2013.07.15. Prieiga per internetą: <http://vz.lt/article/2013/7/15/nuomoni-lyderiu-top-5-vien-bankininkai#ixzz2ywEiKsDJ> [žiūrėta 2013 07 15].

⁵ Svarbu pabrėžti, kad Giddenso, nepriklausomo sociologo, reputacija užsienio akademiname pasaulyje savo laiku gerokai susvyravo dėl išitraukimo į politinės partijos veiklą.

⁶ Pvz., kai kurie neoliberalizmą propaguojantys ekonomistai, matydami vis sunkėjančią vargingesnių gyventojų grupių padėtį, gali netgi įstoti į Socialdemokratų partiją ir įvaldyti „socialinės paguo-

koje efektyvumu, taip pat aukštus postus užimantys finansinių institucijų vadovai. Pastarieji, skirtingai nei paprasti kompanijų vadybininkai, niekuo nerizikuoja savo diegiamos politikos nesėkmės atveju. Ekspertinis kalbėjimas, beje, negali būti tapatinamas su nepriklausoma socialine kritika, nepaisant pačių ekspertų kritiškumo valdžios atžvilgiu. Bourdieu nusakytam neoliberalaus eksperto tipui Lietuvoje bemaž ryškiausiai atstovauja Lietuvos laisvosios rinkos institutas (taip pat ir kai kurių kitų smegenų centrų) darbuotojai, o tarp „eksperto“ ir „princo konsultanto viešiesiems ryšiams“ statuso neabejotinai atsideria kai kurie strateginio ir rekomendacinio pobūdžio leidiniai, tarp kurių autorių dažnai matome tiek politikus, tiek ekspertus, tiek nepriklausomus akademikus.

Ambivalentiška „princo konsultanto“ persona šiandienos politinių įvykių kontekste intriguoja bene labiausiai. Juk žymiausi Lietuvos viešieji intelektualai dažnai bendradarbiauja su ekspertinėmis institucijomis ir politinėmis jėgomis. Taigi daugybė autoritetingų pasisakymų svarbiais politikos klausimais svyruoja tarp „ekspertinės“ ir konservatyvios „princo konsultanto“ kalbėsenos tipų⁷. (Lietuvių kalbos atitikmens neturinti anglų kalbos sąvoka *pundits*, kiek ironiškai nusakanti žiniasklaidos erdvėje besireiškiančius įvairaus plauko analitikus, ilgainiui, ko gero, taip pat susilauks kritinio dėmesio socialinių tyrimų lauke.) Paradoksalią „antiintelektualių intelektualų“ poziciją pasitelkę neoliberalieji ekspertai neretai demonstruoja panieką bet kokioms valstybinėms iniciatyvoms, tačiau tai nereiškia, kad jie patys nesiekia pajungti valstybės savo politiniams tikslams, įsijungdami į valdžios struktūras. Lietuviškųjų kraštutinio individualizmo etiką aukštinančių rinkos radikalų pasisakymai taip pat palaikė „antiintelektualias“ (arba „antiakademines“) galios veikimo ir vertinimo strategijas ir savaip liudijo, kad ideologinis neoliberalizmo projektas yra nesuderinamas su kritinių intelektualų balsais. Mat rinkta, pasak ekspertų, visus reikalus sutvarko kur kas geriau, nei išvalgiausias žmogiškasis protas. Viešųjų autoritetų santykis su simbolinio kapitalo teikiamomis karjeros galimybėmis ir galios lauku nėra pastovus ar lengvai nuspėjamas, todėl tikslinga kalbėti ne apie vienprasmį pozicijas, bet analizuoti konkrečias situacijas.

Intelektualų funkcijos ar apibūdinimai skirtinguose tarptautiniuose ar nacionaliniuose tyrimuose įvairuoja (Jacoby 1987; Posner 2003; Etzioni, Bowditch 2006). Kaip rodo žymiausių pasaulio viešųjų intelektualų socialinės charakteristikos ir kitokie duomenys, viešųjų intelektualų „kilmė“, moraliniai prioritetai ar politinės pažiūros gali gerokai skirtis, skirtingas būna ir kritiškumo laipsnis. Galėtume ilgai samprotauti apie definicijas, veiklos viešojoje erdvėje tipologiją, socialines funkcijas, akademikų ir „nepriklausomų“ intelektualų – bohemos atstovų – santykį

dos“ žodyną bei tuo pat metu toliau uoliai dalyvauti neoliberalistinės ekonomikos transformacijos procesuose.

⁷ Nepriklausomi akademikai, kaip ir žymesni visuomenės, taip pat ir kultūros veikėjai dažnai atsideria politinių partijų veiklos orbitoje, tuo pačiu prarasdami ir nepriklausomų viešųjų kritikų statusą; šis ambivalentiškumas, žinoma, matomas ne tik Lietuvoje.

(Etzioni 2006). Tačiau šio straipsnio atveju nesiimama vienprasmiskai teigti, kas „yra“ ir kas „nėra“ viešasis intelektualas (intelektualinio lauko „kairės“ ar „dešinės“ pozicijų išsamesnė analizė šiandien pareikalautų atskiros studijos). Pritariama viešųjų intelektualų tyrimuose naudojamam vienam pagrindinių kriterijų apibūdinant viešuosius intelektualus: svarbus yra ne tiek „objektyvių“ išorinių viešojo intelektualo bruožų nustatymas, kiek pati viešojo nuomonė apie tai, kokie asmenys šiai pozicijai realiai atstovauja. Kitaip tariant, finansinei ar politinei galiai natūraliai oponuojantys viešieji intelektualai yra būtent tie žmonės, kurie yra plačiai tokiais pripažįstami (McLaughlin, Townsley 2011).

Lietuvos filosofai ir kultūrologai (Leonidas Donskis, Almantas Samalavičius, Vytautas Rubavičius, Vytautas Berenis ir kt.) nuo pat nepriklausomybės pradžios ėmėsi kritinių globalizacijos refleksijų. Juk įvairių pažiūrų visuomenės kritikai nuolat siekė supažindinti vietinius skaitytojus su užsienio teoretikų įžvalgomis, o taip pat ir patys su didesniu ar mažesniu įtarumu vertino naujus pasaulinius reiškinius, aptarė toli gražu nevienprasmiskus visuomenės raidos ar ūkio plėtros scenarijus po Šaltojo karo. Buvo nuolat aktyviai diskutuojama apie naujus pasaulio iššūkius, šios diskusijos neretai įsiliedavo ir į platesnį vartotojiško kapitalizmo kritikos lauką (o kai kuriais atvejais sutapdavo su regresyvaus nacionalizmo tendencijomis). Lietuvoje, kaip ir kitur, intelektualai dažnai sieti su kritine, *meinstrymui* oponuojančia pozicija⁸. Taip pat ne sykį kalbėta apie progresyvesnės kritikos stoką. Donskis, pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu akcentuodamas autoritetingo intelektualo svarbą „kritinės, perspėjamosios intelektualinės kultūros“ neva neturinčioje Lietuvoje, teigė, kad visuomenėje „intelektualas visada atlieka tarpininkaujančio interpretatoriaus arba kritiko funkciją“ (Donskis 1997, p. 161). Pozityvų kritiškumą, kaip ir „vakarietišką orientaciją“, Donskis tuo metu kone išimtinai siejo su nacionalizmui oponuojančia liberalizmo paradigma. O tarptautinių intelektualinių mainų stoka pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu, savo ruožtu, lėmė, jog Lietuvoje nerašytą „tarptautinių intelektualinių autoritetų“ statusą įgijo vakarietiškosios išėivijos filosofai. Kone simbolinė patriarchalinio visuomenės kritiko – autoritetingo lietuviškojo intelektualo – persona iliustruota ir vietinių rašytojų ar filosofų pavyzdžiais, o konservatyvesnės krypties filosofai Lietuvoje neretai nusakydavo ir kritinį intelektualo (žinoma, vyro) pašaukimą.

Tipiškas būtų filosofo Arūno Sverdiolo teiginys, kad „šiandien intelektualo laikysena nusakoma visų pirma kaip kritinė „sistemos“, kultūros ar visuomenės pagrindų atžvilgiu“, vis dėlto čia pat akcentuota būtent konservatyvizmo svarba „mūsų kultū-

⁸ Intelektualinės kritikos samprata, neretai išreiškianti spontanišką nepasitenkinimą egzistuojančia tikrove ir tikrų ar įsivaizduojamų blogybių kritiką, posovietinėje Lietuvoje ne sykį iliustruota Michaelio Walzerio knygos „Kritikų draugija“ įžvalgomis. Walzerio nuomone, šiuolaikinis visuomenės kritikas yra „skundimosi specialistas“ – toks specialistas besiskundžiančią visuomenę aptarnauja skirtingais lygiais: plačiajai publikai „kritiką perteikia populiarūs pamokslininkai ir pamfletų autoriai, žurnalistai ir gatvės oratoriai“ (Walzer 1988 (1992), p. 19).

ros situacijoje“ (Sverdiolas 2006, p. 37). Kiek labiau niuansuotą kritinio intelektualo sampratą 2005 m. pateikė Alvydas Jokubaitis, intelektualą įsivaizdavęs kaip „tarp-disciplininę“ figūrą, balansuojančią ant skirtingų patyrimų bei disciplinų (modusų) ribos; Jokubaitis nusakė ir intelektualo netapatumą politikui: „Intelektualas – tai akademinį išsilavinimą turintis ir viešose diskusijose dalyvaujantis žmogus, vengiantis tiesioginio santykio su politika“ (Jokubaitis 2005, p. 209). Konservatyvaus, dažniausiai nuo politikos besišalinančio visuomenės kritiko nuostatą taip pat iliustravo Arvydo Šliogerio pa(si)aiškinimas dėl viešojo kalbėjimo: „Šiaip jau vengiu lįsti į populiariąją spaudą. Bet ten kartais įlendu dėl to, kad skauda širdį, kai matau daugelį negerų dalykų. Ir įlendu ten ne kaip filosofas, o kaip Lietuvos Respublikos pilietis“⁹ (beje, Donskis Šliogerį, taip pat ir rašytoją Ričardą Gavelį vadino nonkonformistiniais visuomenės kritikais).

Ryškiausiu liberalizmui atstovaujančiu intelektualu Lietuvoje ne sykį buvo pripažintas pats Donskis, kuris daug kartų rašydamas apie viešuosius intelektualus, liberalizmą ar istorinę inteligentų ir intelektualų genezę, prisidėjo prie šios sąvokos plėtojimo bei populiarinimo. Filosofas kalbėjo apie viešųjų intelektualų nykimo priežastis lietuviškosios akademijos pasaulyje (panašiai kaip ir Vakaruose). Mat viešuosiuose reikaluose norintiems dalyvauti akademikams „lieka tik du keliai. Jiems belieka tik nebebūti intelektualais ir tapti galios lauko žaidėjais arba vis labiau gravituoti į populiariąją kultūrą ir įžymybės veikimo logiką“ (Donskis 2008); abiem šiais (dažnai sutampančiais) keliais žymiausi Lietuvos akademiniai intelektualai (kaip ir pats Donskis), žinoma, pasinaudojo. Savo publikacijose Donskis taip pat daugybę sykių vienaip ar kitaip remdavosi iškiliais išėivijos mąstytojų, tokių kaip Vytautas Kavolis ar Aleksandras Štomas, akademiniais, intelektualiniais, kultūriniais ar politiniais vaidmenimis, kurie neva nuo mūsų „vis labiau tolsta“. Tai esą ženklina intelektualų eros pabaigą (ten pat).

Tačiau šio straipsnio autorės nuomone, postuluoju, jog Lietuvos kultūros gyvenime egzistuoja skirtingi viešosios erdvės dalyvių požiūriai į politinę tikrovę, svarbiausia yra nepraleisti pro akis bene pagrindinės ir dažniausiai literatūroje sutinkamos buvimo viešuoju intelektualu sąlygos – nebūdamas kritiškas dominuojančios galios atžvilgiu, viešasis intelektualas vargu ar atlieka savo vaidmenį. Taigi viešaisiais intelektualais negali būti pernelyg su galios lauku susitapatinę ekspertai (nuo didžiojo kapitalo finansuojamo LLRI iki bankų analitikų), nepaisant to, kad pastarieji gali būti įgiję, pvz., ekonomikos daktaro laipsnį ir yra neabejotini autoritetai visuomenėje. Lygiai taip pat svarbu ir ekspertų išsakomos kritikos nepradėti painioti su kritine nepriklausomo intelektualo kalbėsena. Tarkim LLRI atstovai nuolat patardavo šalies politikams ir dažnai tapdavo ne vien politikų patarėjais, bet ir vykdyto-

⁹ „A. Šliogeris: turiu septynis rojus“, www.lrt.lt, 2009 09 12 (parengta pagal Lietuvos radijo laidą *Ryto garsai*). Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/asliogeris-turiu-septynis-rojus.d?id=24011936> [žiūrėta 2009 09 12].

jais (pvz., LR vyriausybės ministrais). Tačiau tuo pat metu deklaruojami ideologiniai prioritetai įgalino laisvosios rinkos ekspertus savo publikacijose kritikuoti kasdienėje politikoje rinkos iškraipymą gimdantį protekcionizmą ir atlikti iš pažiūros „valdžiai oponuojančių“ figūrų vaidmenį.

Lietuviškieji kritikai: tarp kairės ir dešinės

Prisimenant skirtingas istorines patirtis ir geopolitinę šalies situaciją, nesunku suprasti, jog hipotetinių „vakarietišku“ modelių (kaip ir „klasikinės“ perskyros tarp politinės kairės ir dešinės) paieška nepriklausomybę atgavusios Lietuvos viešojoje erdvėje turėjo nedaug prasmės. Juk naujos intelektualinės ar politinės kairės krypties mūsų šalyje ilgą laiką nesimatė, todėl iki pirmojo XXI a. dešimtmečio vidurio Lietuvos intelektualiniame lauke, dėl negatyvios sovietmečio patirties atmetus kairįjį „diskursyvinį aktyvizmą“, plėtota konservatyvioji ir liberalioji intelektualinė mintis. O ir pati ideologijos sąvoka pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu (bent jau tarp autoritetingų liberalų) sieta nebent su komunizmo ar nacionalizmo šmėklomis. Posovietiniame intelektualiniame lauke dar vėlyvuojų sovietmečiu išsiugdytas emocinis priešiškus oficialiai peršamam vulgariam marksizmui taip pat lėmė, kad dominuojančioje (liberaliojoje) mintyje tradicinei (neo)marksistinės krypties ideologijos kritikai vietos tarsi neliko¹⁰. Kadangi po Šaltojo karo Vidurio ir Rytų Europos regione laisvoji rinka plačiai traktuota kaip „savaime suprantama“ liberaliosios demokratijos plėtros sąlyga, straipsnio pradžioje minėta *fukujamiška* istorijos pabaigos perspektyva lėmė ir tai, kad apie demokratiją neva įgalinančios laisvosios rinkos ideologines prielaidas nė nesvarstyta – globaliojo kapitalizmo pergalė atrodė kaip vienintelė reali alternatyva tiek totalitarizmo sistemai, tiek bet kokiai ideologijai.

Kalbant apie lietuvišką socialinę kritiką, kairės ir dešinės politinė dichotomija daugeliu atvejų iš tiesų gali būti pernelyg paini ar klaidinanti; ir vargu ar įmanoma čia būtų konstatuoti tikslią naujosios kairiosios mąstymo krypties pradžią. Akivaizdu bent jau tai, kad užsienio viešojoje erdvėje tūkstantmečių sandūroje išpopuliarėjusios neigiamos neoliberalizmo sąvokos konotacijos neilgai trukus ir mūsų šalyje pasirodė tokios „savaime suprantamos“, jog tarsi ir nebereikalavo išsamesnių paaiškinimų. Taigi jau XXI a. pirmojo dešimtmečio viduryje Lietuvoje, kaip ir gerokai anksčiau Vakarų intelektualinėje erdvėje, plito ir nauji šiuolaikiniai kapitalizmo arba globaliojo liberalizmo kritikos diskursai. O pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu lyg ir

¹⁰ Klasikinės politines ideologijas ir utopijas aptaręs Donskis ne sykį kalbėjo apie senas ideologines šmėklas ir „tautinio mesianizmo ir klasinio (proletarinio) mesianizmo simbolinės organizacijos bei gelminių sąmonės struktūrų sutapimus“ (Donskis 1996, p. 202). Filosofas taip pat kritiškai vertino marksistinę ideologiją kaip „melagingos sąmonės“ koncepciją ir pats savo teoriniuose svarstymuose mieliau rinkosi iš pažiūros talpesnę utopijos sąvoką.

„savaiame aiškus“ laisvosios rinkos, kapitalizmo ir demokratijos tapatinimas pradėjo kelti abejonių¹¹. Leidybinė politika gerokai prisidėjo prie to, jog kai kurie autoritetingi visuomenės kritikai prabilo kalba, neturinčia nieko bendro nei su nomenklatūriniu „pokomunizmu“, nei su tautiniu konservatyvizmu ar optimistiniu neoliberalizmo politikos žargonu. Tarptautinių intelektualų mainų požiūriu reikšminga buvo bendraminčius subūrusi 2004 m. įkurta radikalios politinės minties leidykla „Kitos knygos“. Neatsitiktinai panašiu metu gimė ir prieš posovietinę nekilnojamojo turto *prichvatzaciją* nukreiptos pilietinės iniciatyvos, kaip antai žiniasklaidoje plačiai nušviestas protestas prie buvusio „Lietuvos“ kino teatro; viešinti tuo metu ir mūsų šalyje anuomet nauji žmogaus teisių klausimai. Taigi intensyvėjantys intelektualiniai mainai bei užsienio literatūra lėmė visų pirma jaunosios kartos intelektualų pažiūrų kaitą¹².

Įdomu, jog 2006 m. į savo paties iškeltą retorinį klausimą, ar Lietuvoje egzistuoja kairiosios vertybės, Donskis gana vienprasmėškai atsakė „žinoma, kad ne“ ir, pritardamas Ričardui Gaveliui, politiškai savo laiku įtakingą Lietuvos demokratinę darbo partiją pavadino ne kairiāja, bet „korupcinio kapitalizmo partija“ (Donskis 2006). Tais pat metais žymaus amerikiečių lingvisto ir viešojo intelektualo Noamo Chomsky knygą *Tikslai ir vizijos* išleidusios leidyklos „Kitos knygos“ internetinis puslapis skelbė, jog „leidėjai tikisi, kad ši knyga sukels aršių diskusijų Lietuvoje, kol kas smarkiai iškrentančioje iš pasaulinių politinių diskusijų konteksto“¹³. Ir iš tiesų – minėtąją knygą perskaitęs žinomas intelektualas Gintaras Beresnevičius išsyk griežtai sukritikavo globalųjį kapitalizmą ir provokavo viešas diskusijas (Trilupaitytė 2007, p. 89–90). Žinoma, radikali kapitalizmo kritika „pati savaiame“ nereiškia jokio „prigimtinio“ kairumo ar dešinumo, nors 2006 m. mirusį Beresnevičių nesunku susieti su naujos kairiosios intelektualinės krypties pradžia¹⁴. Naujo „vakarietiško kirpimo“

¹¹ Abejonių kilo būtent todėl, jog minėtasis tapatumas ilgainiui tapo analizės tarsi ir neberekalaujančia abstrakcija. Pasak Nijolės Narbutaitės, „liberali demokratija ir Lietuvoje jau tapo tokiu įprastu, pačiuose įvairiausių kontekstuose dažnai vartojamu ir „savu“ terminu, jog mėginimai išsiaiškinti, ką šia dviejų žodžių kombinacija norima apibūdinti, neretai gali būti įvertinti kaip bendrojo vakarietiško išsilavinimo stoka“ (Narbutaitė 2006, p. 221). Tokia pati pastaba, žinoma, tinka ir kitiems plačiai naudojamiems spekuliatyviems konstruktsams.

¹² Šią kaitą puikiai iliustravo vieno iš lietuviškosios anarchinės teorijos bei viešų diskusijų erdvės (www.anarchija.lt) kūrėjų Kasparo Pociaus 2007 m. prisipažinimas katalikiškos krypties interneto portale www.bernardinai.lt: „Dar prieš kokius ketverius metus nuosekliai balsuodavau už konservatorius ir buvau visiškai fundamentalistas. Vėliau į mano rankas pateko Zygmunto Baumano knyga *Globalizacija ir jos pasekmės žmogui*. Būtent po to ir pradėjo keistis mano nuostatos. Be to, tą giliai į vartojimą įklampusią visuomenę mačiau iš labai arti, nes pats gyvenau tokioje aplinkoje. Po Z. Baumano ėmiau nuodugniau studijuoti J. Baudrillard'ą, o vėliau perėjau prie N. Chomsky, kitų anarchistų veikalų. Mane jie sužavėjo, atvėrė naują perspektyvą“. Kasparas Pocius: „Mes renkamės tarp fundamentalizmo ir anarchizmo...“, www.bernardinai.lt, 2007 02 05. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/-/4765> [žiūrėta 2009 09 12].

¹³ Kitos knygos. 2006. „Noam Chomsky. Tikslai ir vizijos“. 2006 03 05. Prieiga per internetą: <http://www.rasyk.lt/knygos/tikslai-ir-vizijos/2596.html> [žiūrėta 2006 04 11].

¹⁴ Daiva Repečkaitė kairiųjų Lietuvos judėjimų apžvalgoje pateikė Vilniaus kairiųjų klubo manifestą (2005 12 14), kurį pasirašė ne tik Beresnevičius, bet ir kiti aktyvūs viešosios erdvės dalyviai. Žr.: Repečkaitė, Daiva. 2014. „Kairiųjų ir už viešąsias erdves kovojančių judėjimų metraštis“, asmeninis tinklaraštis, 2014 06 02. Prieiga per internetą: <http://www.daivarepeckaitė.com/2014/06/kairiuju-ir-uz-viesiasias-erdves-kovojanciu-judejimu-metrastis/> [žiūrėta 2014 06 09].

kairiojo intelektualizmo poreikį, kurį rodė anksčiau cituota Donskio pastaba, bene labiausiai patenkino 2007 m. susikūręs Naujosios kairės judėjimas (NK) ir panašios iniciatyvos, žiniasklaidoje išpopuliarinusios socializmo idėjoms palankaus jauno akademiko tipažą.

Taip pat Sovietų Sąjungos bei socializmo griūtis sužadintiems išsivadavimo ir liberalios visuomenės lūkesčiams realiame gyvenime taip ir neišsipildžius (Tismaneanu 1998 (2003)), naujojo tūkstantmečio pradžioje ryškėjo ne vieno apžvalgininko nusivylimas „neveikiančiais“ idealais arba visuomenėje užsilikusia „senąja tvarka“. Matant, jog pamatines etines nuostatas ir teorinius pažangios visuomenės modelius nuolat savaip „darko“ gyvenimiška realybė, požiūriai į politikos procesus radikalėjo. XXI a. pirmojo dešimtmečio vidurio viešojoje erdvėje jau įpratome girdėti nusivylimo globaliuoju liberalizmu (arba neoliberalizmu) balsus. Ne vienas viešosios erdvės dalyvis vis prabildavo ir apie naujojo tūkstantmečio pradžioje ryškėjusią demokratinės piliečių santvarkos eroziją, o teisminėje praktikoje atsirado sprendimų, susijusių su naujais viešojo intereso gynimo klausimais (Trilupaitytė 2015, p. 144–158). Kai kurie buvę lokaliniai liberalizmo šaukliai virto aršiais globaliojo liberalizmo kritikais (galima minėti žiniasklaidoje itin dažnai matomų Vytauto Radžvilo, Arvydo Šliogerio, taip pat ir Algirdo Degučio ir kt. pavyzdžius). Gintautas Mažeikis neatsitiktinai kalbėjo apie skirtį tarp „liberaliosios ideologijos Lietuvoje rentimo“ (paremto „standartinių liberalizmo tekstų vertimais“ pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu) bei maždaug nuo 2006 m. ryškėjusios ir akivaizdų antikapitalizmo atspalvį turėjusios liberalistinės „kasdienybės revoliucijos“ (Mažeikis 2012, p. 201–202).

Globali 2008 m. prasidėjusi finansų krizė (arba dar vienas iš sistemą ištikusių „šokų“) visame pasaulyje provokavo pozicijų aštrėjimą. Nenuostabu, kad krizių metu keičiasi ir viešųjų autoritetų postuluojamos „pamatinės“ prielaidos apie mus supantį pasaulį (*doxa*), koreguojamos vertybinės orientacijos. Požiūrį į praeitį bei ateitį lemiantis normatyvinis įsivaizduojamos „pažangos“ būvis kapitalizmą legitimuojančių lietuviškųjų diskursų „pertrūkio“ akivaizdoje galiausiai pasirodė itin miglotas (Kavaliauskas 2012). Todėl ir Lietuvoje kritikų samprotavimai trečiajame nepriklausomybės dešimtmetyje gerokai skiriasi nuo situacijos tūkstantmečių sandūroje ar juo labiau apie 1990-uosius metus. Laikui bėgant atitinkamai revizuojami moraliniai autoritetai ir retrospektyviai permąstomos ankstesnės klasikų išvalgos. Pvz., tarp progresyviųjų Lietuvos akademikų itin populiarius minėtasis Žižekas, kaip ir daugybė kitų akademiinių intelektualų, įsisiūbavus krizei pasiūlė naujai permąstyti vienintelę chimeriškajam kultūriniam, revoliuciniam, tinkliniam, postmoderniam (ar kokiam tik norit „post“) kapitalizmui likusią alternatyvą – komunizmą (Žižek 2009 (2013), p. 114). O įvairiose mokslo srityse pasipylę nauji samprotavimai bylojo tiek „momentinę“ alternatyvių idėjų pergalę prieš globalaus neoliberalizmo hegemoniją (iš čia kilo ir pamąstymai apie „anapus kapitalizmo“ tveriamos tikrovės galimybę), tiek apie dar „trankesni“ kokybiškai atsinaujinusio kapitalizmo ar triumfuojančio neoliberalizmo įsigalėjimą.

Lietuvoje krizės gimdomas nerimas irgi ženklino kai kurių humanitarų perspėjimus dėl ateities (Daujotytė et al. 2012), taip pat ir ekonomistų apmąstymus (Jakečiūnas 2010; Maldeikienė 2013). Galima tik spėlioti, kaip Lietuvoje būtų susiklostęs, tarkim, Beresnevičiaus kaip viešojo intelektualo likimas ir koks būtų jo požiūris į aktualiuosius politinius procesus. Retrospektyviai tenka konstatuoti, kad antrajame nepriklausomybės dešimtmetyje intelektualiniame lauke didesnę reikšmę nei ligi tol įgijo kairiosios krypties idėjos. Po 2008 m. prasidėjusio sunkmečio, skirtingai nei 1998 m. kilusios finansų krizės metu, Lietuvos žiniasklaidoje matėme įvairiapusiškesnę politinės sistemos analizę. O mintis apie tai, jog kapitalizmas yra sistema, vis labiau nesuderinama su demokratine visuomene, pasigirdavo netgi svarbiausiuose liberaliųjų intelektualų sambūriuose¹⁵. Šiaip ar taip, mokslo sričių ar disciplinų požiūriu sunkiai apibrėžiamas autentiško visuomenės būvio lūkesčius, kuriuos nuo 2014 m. įvairiuose pasisakymuose neabejotinai „nuspalvina“ naujos tarptautinės įtampos ir karo Ukrainoje pėdsakai, šiandien būtų jau pernelyg naivu inertiškai redukuoti į (post)trauminio posovietinio būvio ar juolab informacijos stygiaus (arba „informacinio karo“) nulemtą nesusipratimą.

Vietoje išvadų

Idėjų plėtra (nepaisant globalių komunikacijos tinklų) nėra sinchroniškai visame pasaulyje vykstantis procesas. Juk per tūkstantmečių sandūrą Vakarų viešojoje erdvėje neoliberalizmo diskursai sulaukė rimtų idėjinių alternatyvų, tačiau to paties tikrai negalėjome pasakyti apie Lietuvą. Lygiai taip pat dėl intensyvių tarptautinių intelektualinių mainų ar socialinių tinklų vietinis intelektualinis gyvenimas šiandien ne tik nebėra uždaras (taip, kaip dar prieš dešimt ir daugiau metų), bet ir ganėtinai fragmentuotas, todėl net ir leidybinėje politikoje praranda prasmę kažkada galiojusios pastabos apie „atsilikimą nuo Vakarų“ (šis atsilikimas nuo aktualiosios tarptautinės intelektualinės erdvės, suprantama, buvo ryškus pirmuoju nepriklausomybės dešimtmėčiu). Kita vertus, net ir neva universalių idėjų recepcija tiesiogiai priklauso nuo nacionalinių, leidybinių ir kt. interesų, o įvairūs išcentruotos galios pavidalai leidžia vienu laiku cirkuliuoti skirtingoms nuostatoms. Maždaug nuo pirmojo XXI a. dešimtmečio vidurio matome įvairialypius naujos lietuviškos dešinėsios ir naujos kairiosios minties skirtumus. O skirtingų sričių tyrinėtojai nuolat primena, kad egzistuoja daug kapitalizmo tipų, įvairūs rinkos variantai ir t. t. Galų gale net ir autoritetingų

¹⁵ Pvz., autoritetingas estų intelektualas Reinass Raudas liberalioje „Santaros-Šviesos“ auditorijoje teigė, kad „mes iš principo esame nebepritaikyti visuomenei, kurią dabar gimdo kapitalizmas“. ELTA. 2010. „R. Raudas: Europos judėjimo kryptis – demokratija ar kapitalizmas?“ 2010 08 19. Prieiga per internetą: <http://www.ve.lt/naujienos/pasaulis/reinass-raudas-europos-judejimo-kryptis-demokratija-ar-kapitalizmas-467987/> [žiūrėta 2013 08 10].

struktūrų palaikoma, ekonominio liberalizmo doktrinomis ir modernizacijos teorijomis grįsta politinė ideologija demokratinės viešosios erdvės sąlygomis negali būti absoliuti.

Pastaruoju dešimtmečiu verstinė literatūra, o taip pat ir ne vieno Lietuvos autoriaus tekstai, iliustruoja ir naujo tipo socialinę kritiką. Šiandien taip pat galima daryti prielaidą, jog būtent dėl naujosios Rusijos grėsmės Lietuvoje stiprėja politinės dešinės pozicija, taigi tampa lengviau tarptautiniu mastu diskredituoti politinę kairę (kaip Vladimiro Putino „naudingus idiotus“). Kitaip tariant, besikeičiančios nuomonės apie mus supančią aplinką (ir ją veikiančias geopolitines aplinkybes) atskleidžia dinamišką, tam tikrais atvejais netgi radikalėjančią kai kurių kultūrininkų ar intelektualų nuomonę apie politinę situaciją. O viešųjų autoritetų ir valdžios kritikų vaidmuo politiniuose diskursuose, kaip ir politikos apžvalgininkų santykis su politikais, deja, nėra lengvai numatomas. Reputacijų dinamikos klausimas šio straipsnio autorę paskatino atsižvelgti į nepastovias (ar laikui bėgant susipinančias) viešojo intelektualo, akademiko ar valdžios sprendimus analizuojančio ir juos visuomenei aiškinančio eksperto pozicijas, kurių identifikavimas ateityje, ko gero, kels didesnę susidomėjimą nei ligi šiol. Kol kas drąsiai galima konstatuoti nebent tai, kad skirtingomis aplinkybėmis varijuojamas ir nuolatos iš naujo aktualizuojamas žymiausių pasaulio viešųjų intelektualų priesakas „kalbėti galiai tiesą“ (angl. *speaking truth to power*) šiandien niekur nedingsta.

Literatūra

- Ahearne, Jeremy. 2010. *Intellectuals, Culture and Public Policy in France: Approaches from the Left*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Bauman, Zygmunt. (1998) 2002. *Globalizacija: pasekmės žmogui*. Vilnius: Strofa.
- Bourdieu, Pierre. 1999. „The Social Conditions of the International Circulation of Ideas“, in: Richard Shusterman (ed.). *Bourdieu: A Critical Reader*. Malden, MA: Blackwell, p. 220–228.
- Bourdieu, Pierre; Wacquant, Loïc. 2001. „New Liberal Speak: Notes on the new planetary vulgate“, *Radical Philosophy*, Vol. 105 (Jan/Feb), p. 2–5.
- Daujotytė, Viktorija et al. 2012. *Nerimas: svarbiausių humanitarinių ir socialinių grėsmių bei jų pasekmių Lietuvai įžvalgos*. Vilnius: Tyto alba.
- Dementavičius, Justinas. 2010. „Trys politiškumo istorijos programos: ne galios požiūris į politikos ir istorijos santykį“, *Politologija*, Nr. 1 (57), p. 40–75.
- Donskis, Leonidas. 1996. *Tarp vaizduotės ir realybės: ideologija ir utopija nūdienos civilizacijos teorijoje*. Vilnius: Baltos lankos.
- Donskis, Leonidas. 1997. „Lietuvos intelektualai ir kultūriniai elitai: kaip/ar galima visuomenės ir kultūros kritika nūdienos Lietuvoje“, *Tarp Karlailio ir Klaipėdos: visuomenės ir kultūros kritikos etiudai*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
- Donskis, Leonidas. 2004. „Ar tikrai mirė ideologijos, arba Ką reiškia Arnoldo Schwarzneggerio pergalė Lietuvai?“, *Pilietinė visuomenė ir jos priešai: autoritetas, tiesa ir viešoji erdvė XXI a. pradžios Lietuvoje*. Vilnius: Versus aureus.

- Donskis, Leonidas. 2006. „Kairiosios vertybės ir jų likimas Lietuvoje“, *Klaipėda*, 2006 02 06.
- Donskis, Leonidas. 2008. „Intelektualų eros pabaiga Lietuvoje“, *www.balsas.lt*, 2008.06.06. Prieiga per internetą: <http://www.balsas.lt/naujiena/199327/> [žiūrėta 2008 06 06].
- Dunn, William. (2004) 2006. *Viešosios politikos analizė: įvadas*. Vilnius: Homo Liber.
- Etzioni, Amitai. 2006. „Are Public Intellectuals an Endangered Species?“, in: Etzioni, Amitai; Bowditch, Alyssa (eds.). *Public Intellectuals: An Endangered Species?* Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, p. 1–29.
- Etzioni, Amitai; Bowditch, Alyssa (eds.) 2006. *Public Intellectuals: An Endangered Species? Oxford*: Rowman & Littlefield Publishers.
- Fairclough, Norman. 1989. *Language and Power*. London: Longman.
- Fairclough et al. 2004. „Introduction“, *Critical Discourse Studies*, Vol. 1 (1), p. 1–7.
- Frank, Thomas. 2000. *One Market Under God: Extreme Capitalism, Market Populism, and the End of Economic Democracy*. New York: Anchor Books.
- Gray, John. (2002) 2006. *Apgaulinga viltis: globalaus kapitalizmo iliuzija*. Vilnius: Vaga.
- Harvey, David. 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Jacobs, Keith. 2006. „Discourse Analysis and its Utility for Urban Policy Research“, *Urban Policy and Research*, Vol. 24 (1), p. 39–52.
- Jacoby, Russell. 1987. *The Last Intellectuals: American Culture In The Age Of Academe*. New York: The Basic Books.
- Jakeliūnas, Stasys. 2010. *Lietuvos krizės anatomija*. Kaunas: Iš arčiau.
- Jokubaitis, Alvydas. 2005. *Trys politikos aspektai: praktika, teorija, menas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kavaliauskas, Tomas. 2010. „Negatyvi ir pozityvi Vidurio Europos laisvė prieš 1989-uosius ir po jų“, *Kultūros barai*, Nr. 2.
- Kavaliauskas, Tomas. 2012. „Apie Zenono Norkaus teleologinį mąstymą klausiant: ar Vidurio Europoje pokomunistinė transformacija jau užbaigta?“, *Darbai ir dienos*, Nr. 58, p. 323–334.
- Larner, Wendy. 2000. „Neo-liberalism: Policy, Ideology, Governmentality“, *Studies in Political Economy*, Vol. 63, p. 5–25.
- Maldeikienė, Aušra. 2013. *Melo ekonomika*. Vilnius: Alma littera.
- Mažeikis, Gintautas. 2011. *Propaganda ir simbolinis mąstymas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Mažeikis, Gintautas. 2012. „Liberaliosios sąmonės dialektika ir kasdienybės revoliucija“, in: Donskis, Leonidas 2012. (sud.). *Lietuviškasis liberalizmas/2*. Vilnius: Versus aureus.
- McLaughlin, Neil; Townsley, Eleanor. 2011. „Contexts of Cultural Diffusion: A Case Study of ‘Public Intellectual’ Debates in English Canada“, *Canadian Review of Sociology/Revue canadienne de sociologie*, Vol. 48(4), p. 341–368.
- Merkinaitė, Simona. 2011. „Politinė vaizduotės reikšmė“, *Politologija*, Nr. 2, p. 124–149.
- Narbutaitė, Nijolė. 2006. „Keliolika pastabų apie lietuviškuosius liberalizmo tapatumo ieškojimus“, *Athena: Filosofijos studijos*, Nr. 1, p. 219–226.
- Norkus, Zenonas. 2008. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Pečiulis, Žygintas. 2012. „Audiovizualinės raiškos žanrai: skoliniai, perdirbiniai, naujadarai“, in: Pečiulis, Žygintas (red.). *Medijos, žiniasklaida, žurnalistika tradicinėje ir tinklaveikos visuomenėje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 198–231.
- Posner, Richard. 2003. *Public Intellectuals: A Study of Decline*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

- Stiglitz, Joseph. 2002. *Globalization and Its Discontents*. London: Allen Lane.
- Sverdiolas, Arūnas. 2006. *Lėkštutėlė lėkštelė: keli dabartinės Lietuvos viešosios erdvės ypatumai*, Vilnius: Versus aureus.
- Švedas, Aurimas. 2013. „Lietuvos idėjos paieškos: elito projekcijos“, in: Laurinavičius, Česlovas (red.). *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, p. 317–370.
- Štromas, Aleksandras. 2000. „Ideologija, politika ir post-komunistinis pasaulis“, *Kultūros barai*, Nr. 1/2.
- Tismaneanu, Vladimir. (1998) 2003. *Išsivadavimo fantazijos: Pokomunistinės Europos mitai, demokratija ir nacionalizmas*. Vilnius: Mintis.
- Trilupaitytė, Skaidra. 2007. „Geopolitinės tapatybės klausimu: nacionalinis elitas ir tarptautiniai intelektualiniai mainai“, *Politologija*, Nr. 2 (46), p. 73–97.
- Trilupaitytė, Skaidra. 2015. Kūrybiškumo galia? Neoliberalistinės kultūros politikos kritika. Vilnius: DEMOS.
- Žižek, Slavoj. (1994) 2005. „Ideologija ir jos šmėklos“, in: Žukauskaitė, Audronė (sud.). *Viskas, ką norėjote sužinoti apie Žižeką, bet nedrįsote paklausti Lacano*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Žižek, Slavoj. (2009) 2013. *Iš pradžių kaip tragedija, po to – kaip farsas*. Kaunas: Kitos knygos.
- Walzer, Michael. (1988) 1992. *Kritikų draugija*. Vilnius: Pradai.

The Declining Role of Public Critics? National Contexts and International Intellectual Exchange

Summary

Key words: public intellectuals, media space, the ideas of a political left and right, international intellectual exchanges, public authorities

Internationally recognized intellectuals (Noam Chomsky, Slavoj Žižek, Jürgen Habermas and others) that are cited repeatedly in the Lithuanian academic field are not usually identified as public authorities that express themselves in mass media. In the field of humanities rarely the attention is paid to the fact that their speeches in popular area represent one or another political position (and suggest some kind of moral choice). In 2008 a famous Lithuanian public intellectual Leonidas Donskis expressed regret precisely in popular media that the role of intellectuals is declining and the representatives of weak academic institutions are doomed “not to be intellectuals and increasingly gravitate in popular culture and the logic of celebrity”. Specifically, this article aims to reveal that not only (and even not so much) the role of social and public critics is changing, but also their position in the intellectual field. After all, the political preferences of Lithuania’s public intellectuals – historians, philosophers and others – after the Cold War and after the country’s integration into the significant

international structures (EU and NATO) were formed not in the “airless” space of universal ideas, but it was depended on the changing external (geopolitical) and internal (national) circumstances. It is appropriate to link the emergence of the different areas of values and verbal communication to the increasing significance of social network. The first part of the article deals with the peculiarities of argumentation disclosing the phenomenon of public speaking. Then it raises a methodologically important question of the definition of public intellectuals. Finally, it shows that the authoritative statements depend both on the different local interests and on the more universal (western) categories of political “right” and “left” that are responsive to international intellectual exchange. In the Lithuania’s intellectual field the defined divide became more articulated only in the beginning of the first decade of the twenty-first century.